

С Р П С К А А К А Д Е М И Ј А Н А У К А

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра *Стевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васе* (Скопље),
д-ра *Храсте Миша* (Загреб)

XX КЊ. 1—4

БЕОГРАД

1953—1954

2.

НАПОМЕНЕ О НАРОДНИМ ГОВОРИМА ШУМАДИЈЕ

Поводом посмртног дела акад. д-р Јов. Ердељановића **Етнолошка грађа о Шумадинцима** (Српски етнографски зборник књ. LXIV, Расправе и грађа књ. 2, Београд, 1951, VIII+203, са 12 слика и картом).

Шумадија не долази у области научно довољно испитане, и о говору њеном имамо много мање материјала него за друге области. Отуда се треба радовати када и при обради других наука нађемо материјала за овај говор интересантан и са историско-језичког и са принципског гледишта. Разумљива је, дакле, не само жеља него и потреба да се обрати пажња на дијалекатску грађу коју је забележио пок. Ј. Ердељановић, и која је објављена по његовој смрти. Треће поглавље има назив *О језику моравско-шумадишке зоне око Паланке*, али са напоменама и о говору много шире зоне. А у предговору се помиње да је сам аутор у овом одељку грађу унеколико средио.

Ова грађа, иако доста оскудно дата, потврђује оно што имам у својој дијалекатској грађи о говорима из долине Велике Мораве, Доње Јасенице, Церовца, Сечаца, — а нарочито даје ослонац за поређење са врло детаљним описом говора Азање и околних села који је израдио А. Богдановић, проф. у С. Паланци, поред већ познатог прилога П. Ђорђевића (*Einiges über die Kano-Mundart im Königliche Serbien, Arch. f. sl. Phil. XVI, 132—139*). Говор Шумадије великим делом је неуједначен. Занимљиво је видети не само како је то превирање изражено, него и како је настајало, и дати објашњење бар за извесне специфичне црте.

У своме раду пок. Ердељановић већ чини оштру примедбу поводом прибирања грађе од стране Географског завода подвлачећи да она „има врло мало вредности за етнолошко познавање нашег народа“, јер се из те грађе не види етнички процес мешања. Међутим, ова напомена, писана још 1908 г., потпуно је застарела и демантована даљим радом и нарочито колекцијом *Насеља* (о пореклу становништва), — те је при редиговању за штампу ово,

као и још понешто, требало изоставити. Уосталом такве податке, исцрпне, са дискусијом и прецизније не даје ни он. Извесни детаљнији радови као што је *Јасеница* од д-ра Бор. Дробњаковића (*Насеља*, књ. 13, с. 191—376), исцрпнији су, потпунији. Ту се приказује велики део Шумадије на такав начин, са врло корисним и провереним подацима о кретању становништва: прво после пада Деспотовине „у прекосавске крајеве“ или „у заклоњене и високе динарске пределе“. За време аустриске окупације Србија је много опустела, а из тога доба би биле неке стариначке породице. При томе у већој мери су остајали без становништва крајеви поред Велике Мораве. Кретања у јачој мери било је после Кочине крајине, а у време устанка настао је велики прилив становништва, и оно се релативно стабилисало око 1820 г. (*ibid.* с. 229). Преглед који даје Дробњаковић (с. 248), за релативно највећи део области о којој говори и Ердељановић, прецизнији је и потпунији него у Ердељановићевој грађи, — и боље може да послужи као ослонац за слободно третирање дијалекатског процеса, који на том терену има веза, и то велике везе са композицијом становништва, али и других односа у процесу насељавања. Код њега је прецизније одређен однос становништва разних досељеничких струја, тако да се при дискусији дијалекатског материјала могу уочити слагања црта са пореклом становништва, а где се од тога отступа, — поставља се питање о тражењу чисто процесуалних разјашњења.

Ердељановићева мисао, несумњиво, у основи је добра, јер колико закључци етнографских студија чине ослонац при проучавању дијалеката, толико већ утврђене језичке, односно дијалекатске, чињенице треба да буду познате етнографу, да би могао имати правилан став према новом материјалу који жели да забележи. Међутим, у овим штампаним забелешкама, које ја не желим да третирам као дефинитивни текст Ердељановићев, има извесних основних ствари које нису пречишћене, а пре свега ту се скоро идентификује књижевни језик са говором „старица“ по Ердељановићу. Ипак је за науку корисно констатовање извесне везе између слојева насељавања и говорних особина. Али се поставља питање о поузданости самих судова какви су се затекли у рукопису, јер има очигледних супротности које је требало при редиговању отклонити. Тако на с. 9 истиче се да је утицај старица био *недовољан* при формирању говора („услед тога што је било и иначе великих разноврсности и измешаних досељеника са свих страна, а утицај старица слаб јер су били малобројни“);

међугим на с. 11 говори се сасвим супротно: „Као свуда тако се и у Радовању запажа на језику, обичајима, итд. *јак* утицај старије средине у коју су дошли досељеници“.

Ердељановић износи разлике о појму докле се простире Шумадија, а према мишљењу народа из разних села. Углавном, одвајао би се посебно појас од С. Паланке и В. Плане ка Морави, — а ту линију Дробњакровић одређује прецизније. Материјал пак у књизи Ердељановићевој није диференциран нити довољно сређен, већ је у једном пододељку дато неколико напомена општих и посебних. — Ту се, на првом месту, констатују разлике говора старинаца, досељеника с југозапада и других с југа и југоистока, — то су „три говорне групе“. Иако овде нису употребљени термини устаљени у науци о нашем језику, ипак је јасно да је овде реч о претставницима ијекавског дијалекта и јужноморавских и тимочких говора. — Међусобни утицаји изразили су се и у гласовном склопу и у облицима и у синтакси. Општа констатација је да се у селима „на ивици Мораве“ опажа утицај са југа, тј. јужноморавскога говора, а западно од Паланке и Водица имамо „надјачавање правилнијег говора оних са југозапада“, само, што је овде овакав термин недовољно прецизан, чак нетачан, јер ако се мисли на ијекавски, — те су особине ублажене: као што ће се видети у даљој анализи, рефлекс *ије* констатован је у овом раду само спорадично. — Најзад, у говору свих ових села, од Груже до Паланке, говор би имао и особине које Ердељановић сматра „староседелачким“.

Специфичног значаја имало би: извести начисто шта се овде разуме под изразом *староседелачки*. Из тачке 5) изгледа да тај израз одговара косовско-ресавском типу: такав говор „староседелаца“ се карактерише као „врло правилан, приближан нашем књижевном говору, од којег се поглавито разликује нагласком и понеким граматичким облицима“.

Навођење специфичних црта показује релативно добра запажања, осем обележавања акцената, при чему има нетачности, и то не према познатој схеми, већ према материјалу који ја сам имам при руци. — Глас *s* (*ds*), који се овде везује за досељенике „са југа“, има несумњиво ширу изоглосу него што је, према непотпуном материјалу, одређује Ердељановић. Губитак сугласника *x* није никако специфична црта ове говорне зоне. Добро је запажено, мада није дискутовано ни објашњавано, ишчезавање гласа *j* (*овâ, онâ, шâ, м. овај, онај, тај*). Добро је уочено ишчезавање *a—d' идем*, што релативно треба сматрати и као особину јужноморав-

ског говора, и она би могла бити употребљена за хронолошку оријентацију о самом процесу, јер се овде појављује у степену у ком је при доношењу овамо била у јужноморавском говору, где се доцније манифестовала потпуним ишчезавањем и сугласника (*ћу идем, ће идем*); њу није требало претставити као паралелну много широј црти *ка м. као*. Али *с'шога м. свешога* је занимљиво, и још боље илуструје оно што ја називам слабљењем интензитета, и што у извесним говорима води карактеристичним појавама сличнога типа. Не помиње, у зони око С. Паланке, једина отступања у новом јотовању — *лојзе, гројзе, гвојздењаци* (А. Богдановић, Азања и околина).

С обзиром на облике, запажање да неки говоре „правилно“, други „неправилно“, а трећи мешају — занимљиво је; али би било корисније да нам је дато више примера. Одавде се не види јасно које делове области обухвата губљење падежа, ни у којој мери (*много вода, а ђолак меану; ђравимо крштови*). Помињу се и стари падежни облици множине (*на коли, ђо ливада*). Материјал А. Богдановића је знатно потпунији, а и закључци су добри; он констатује, поред облика у *Рачи, у градини, у ђлоски*, поред *ору* у *њиви* још и *суштра жњемо* у *њиве, у шуми ђасу* а *шерамо ђо шуме*, и констатује да је добила „великог маха употреба акузатива женског рода на у са локативским значењем“ (*с'шоји у слашку воду, нек госђодари у своју кућу а не код мен*), затим *био сам у раш*, а *дошао у селу*. — Зачудо је да Ердељановић није забележио инстр. јд. на *-ем*, иако је такав облик познат у Азањи и околним селима (Богдановић, *шим соканем* и др.). Примери *ове госђоде да доведем* и *са сишним децама* не показују да је „род поремећен“, како мисли Ердељановић, јер облик *госђоде* схваћен је као ак. множине, а и *децама* се не осећа као облик збирне именице, већ као облик множине, и то на широкој територији. Код *придева* и *заменаца* потврђени су облици дат. и лок. јд. — *оним мојим оцу, ђо свешим Сави, ја ћу њом да кажем, лешос је био Илином снаји девер, у циганском шорби*. Што се тиче компарације, овде се, као облици донети јужноморавском струјом, помињу облици на *-ши* и на *-еји*; међутим у јужноморавском је доследна компарација са *ђо* (*ђоубав*) а *с'шареј*, међутим *ђомлад* (Леск., поред рећег *млађеј*). У овоме правцу такође је материјал А. Богдановића потпунији и боље диференциран — поред *млађеј, с'шареј, здравеј* и *здравеји*, имамо, и то често, *здравији, с'шарији, гладнији, жеднији, с'шрашнији, грешнији*, затим *ђражњи, машињи*, поред *ђразнији* — *ђражњији, ма-*

снији — машњији, рањи, поред рањији, сѣрашњи поред сѣрашњији, а обично чиши, међутим само шойлији и шойљији итд.

О глаголима дата је врло сумарна напомена да „у целом овом крају“ они имају „правилну промену“. То, пак, није тако у многоме. Не само да су врло много проширени облици као *прогуне*, *пођомо*, него и *извукују* и *заштрајајемо* (у Светлићу). Много више интересантног материјала налазим у својим забелешкама, а још више у добро диференцираном материјалу А. Богдановића за Азању и околна села. Тамо је пре свега у великој мери нивелисана употреба глагола типа *бацаши* — *бацам*, у 3 л. мн. *бацау*, као *чекау*, *доченау*, *цакау*, па и *мешау* поред *мећу*; међутим уз *дочекау* има и *дочекаду* (и то већ код породица досељених из долине Јужне Мораве, — а то су унели малобројни досељеници из Војводине). Код глагола на *-и* забележен је и пример *увашиду*; наст. *-е* сведен је на ретке примере, (напр. са асимилацијом *шуше*, иначе је уопштено *убацу*, *сшоју*, *кроју*, *увашу*, *раду*, *јуру*, *расшуру* итд.

Напомене о појавама у синтакси своде се на неколико реди. Наведен је један пример за дат. посесивни — *То је кућа оним мојим унуку*; ту су и два примера без формулисања споне — *Много вода шам*, *Стареј онај крај*, — а такве реченице биле би ослоњене на дијалoшки контекст.

Нешто више места дато је напоменама о акценту где се прво само помиње о преношењу (с. 92), а затим мало даље нешто шире (с. 94 – 95). Али има доста примера са нетачно обележеним кратким акцентима. Ово приказивање није добро постављено, јер се везује за „отступање од књижевног изговора“, а није доведено у везу са акценатским стањем у дијалектима који учествују у формирању говора Шумадије. Сасвим је произвољно речено да се акценат преноси „у средину вишесложних речи“ — *Мирашевац*, *Страњевџица*, поред *Страњевџица*, па је ненаучно и додато објашњење, као да „ово има и гласовну вредност, јер је подесно“ за одржавање гласова, и пред акцентом и иза њега“ (с. 92). Ипак добро је забележено иако давно познато „кановачко“ — *шбчак*, *пошок*, *шѣмел*, али је погрешан закључак да је ово „стари“ акценат, — јер би по томе изгледало да је ова појава била у овим говорима позната пре уношења јужноморавске компоненте. — Поређењем са другим материјалом могу се извести неки закључци. Примери као *водица*, *седамдесѣш* показују још извесно чување јужноморавског акцента, а сведени су на моравска села. Али у групи села око Азање процес нивелисања отишао је даље. Тамо имамо *Јасеници*, *воденица*, у *мојом њиви*, са чувањем карактери-

стичних дужина — у *Прѣдвѣдци*, у *цѣлѣм околѣни*, био сам у *вѣјскѣ* (док је у Смедеревској Паланци већ у *вѣјсци*). Што се тиче кановачког типа акцента и његовог простирања, овде немамо никаквог новог податка.

Разуме се, и у време кад је своју грађу Ердељановић забележио, у овој говорној области било је превирања, јер се тај процес осећа и у материјалу А. Богдановића (1930 до 1932 г.), па ни данас није завршен. Наводе се места у којима се још чува нова акцентуација (Лозовик), али код дела становништва (у Стојачеву, код старијих Осаћана), а у Радовању уз нову акцентуацију имамо $\check{b} > e$. Треба пак истаћи као корисна запажања чување извесних дијалекатских црта код старијих људи (с. 90, 98) и претежни утицај жена-мајки родом из других села (с. 98).

Ове белешке о говорним особинама у Шумадији није требало објављивати онако како су се, необрађене, затекле у грађи. Трбало је пренети одговорност редиговања овог одељка на Институт за српски језик, па би се бар избегле извесне нејасности и произвољности с обзиром на већ утврђену дијалектолошку терминологију („тамо имамо правилну граматику”, а то се односи на морфолошке особине; „с источносрпском заменом”; „много наглашавају западним или готово западним акцентом“). На тај начин би се поставио за дискусију материјала правилнији однос с обзиром на поједине дијалекатске компоненте у говорима Шумадије.

Ја имам утисак да Ердељановић није ни сматрао овај свој материјал приређеним за штампу, иако га је донекле средио. Сматрам да је корисно било објавити га јер, мада је оскудан, даје нам увид у стање за скоро пола века у даљој перспективи прошлости, те нам за поређење са доцнијим развитком може бити од користи и допунити оно што нам дају забелешке Пере Ђорђевића и други оскудни подаци. Али је тај материјал пре објављивања требало пропустити кроз дијалектолошку призму.

Ипак, и овако дат материјал, — са довољно опрезности и уз накнадну дискусију, — може бити користан дајалектологији као извештан ослонац за оријентацију. Овај материјал показује везу говора Косова са говорима Војводине, везу јужноморавског говорног типа са штокавским говорима новог типа, али нам показује и врло вероватан пут и начин како су извесне црте, а нарочито употреба предлога с општим падежем, допрле не само у говор села околине Београда, него пренете чак у Банат. У томе смислу изразита је употреба предлога с и са редупликацијом *сас* у примерима које саопштава Ердељановић (с *ѿкојнога Маџију*; *сас ови*

Шојилковићи, Крушево; *сас мога деда*, Велика Плана; *ши с мене да се погађаш*; тако и у Мечковцима, док је у Радовању и Светлићу с меном и сл.). Богдановићев материјал за Азању и околна села ово потврђује истичући мешање, без обзира на породице (*са округли чунак, гађа се сас камење, заградио сам сас шрње, с јачу воду, са шљивову кору варбамо ракију, пушка са кајслу, са мајку, ређе са мајком и др.*). Та појава балканског порекла (ар. *cu frațe*, алб. *te cali*, е *jatri ish te një këmbë* cf. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, 212) овим путем допире и у Банат, где имамо и *са-ш-њим* уз друге особине; ипак бих се сложио са мишљењем исказаним недавно при једној научној дискусији да се у извесним деловима Баната, где је општа појава билингвизам, ово може објаснити и као утицај румунског језика (*cu cale* и сл.). У сваком случају, један или други утицај, или један и други, уз проверавање извесним другим цртама, може допринети прецизнијем хронолошком одређивању формирања данашњих банатских говора.

Упоређујући овај и Богдановићев материјал, као и моје белешке, са мишљењем проф. А. Белића о шумадиско-сремском дијалекту и његовим излагањем о сврљишко-лужничком дијалекту (*Дијалекти источне и јужне Србије*, 1905), са Елезовићевим *Речником косовско-меџохиског дијалекта* (I 1927, II 1929), и са детаљном и веома добром анализом значајног дијалекатског чвора какав је ђаковачки говор у расправи д-р Мих. Стевановића (*Ђаковачки говор* Дијалектолошки зборник XI, Београд, 1950) и са напоменама Љуб. Стојановића о говору Врњача (*Dialektologische Miscellen aus der Gegend von Vrnâci im Kruševacer Kreise in Serbien*, Arh. f. sl. Phil, XXV, с. 212—218) — можемо дефинитивно закључити о природи говора овог дела Шумадије, одакле дају највише материјала Ердџановић и Богдановић. То је говорна зона још непревредних, нестабилисаних црта, мање значајна него што би били „чворови“ какве нам претстављају говори Сретачке Жупе, Ђаковице и др., али зона принципски и историско-језички врло интересантна.

М. Павловић

R é s u m é

A propos de l'étude ethnographique de J. Erdeljanović se rapportant à la Šumadija, — l'auteur soumet à une analyse dialectologique la partie concernant le parler de la Šumadija. Etant donné que les dialectes de la Serbie centrale n'ont pas été spécialement étudiés, les faits dialectaux notés par Erdeljanović pourraient être utiles. —

Cependant dans ces communications la place et la nature musicale de l'accent tonique ne sont pas représentées avec sûreté. Il y a d'autres remarques, concernant les faits de phonétique et de morphologie. — Comparant ces communications avec le matériel noté par lui même et par son ancien étudiant M. A. Bogdanović (Smed. Palanka) — l'auteur fait des corrections nécessaires, et surtout fait ressortir la nature composite des parlars de cette zone dialectale, avec des éléments des trois types dialectaux voisins.